

שיבתם של היהודים לארץ-ישראל והתנועה האוונגלית באנגליה

שרה כוכב

בשנת 1839 הביע לורד שפטסברי (Shaftesbury) את השקפותיו לגבי ארץ-הקודש במאמר שהתפרסם במגזין הלונדוני *Quarterly Review*. בפתח דבריו תיאר את התחדשות ארץ-הקודש בתקופתו:

בגורלנו נפלה תקופה מופלאה מאוד. הגענו במצעדנו להר ששמו פסגה, ומראשו יכולים אנו להבחין בקווייהם המעורפלים אך הבטוחים של המאורעות לעתיד לבוא... כל הנוגע לארץ-הקודש נשמע ונקרא בעניין רב; נופה, עתיקותיה, עברה ותפארת עתידה, מרתקים את התייר ואת איש-הדת כאחד... לעומת כל מבקר אחד מימים עברו, פוסעים כעת מאות תיירים על האדמה המקודשת; ירושלים שבה להיות מוקד משיכה; מכל קצוניהן של אמריקה ואירופה מתקבצות מדי שנה להקות הסקרנים והמאמינים, אשר ממלאים בחיפושם הנלהב והראוי להערצה, את הבטחת האל לעיר האהובה.¹

אף כי השקפותיהם של אנשי כנסייה אוונגלים כשפטסברי מוכרות היטב,² הרי טיבן של אמונת אלה נדון רק לעתים רחוקות. רגשות דתיים מסוג זה היו תוצאה של תאולוגיה מפותחת ביותר, שהתבססה על התעמקות בנבואה המקראית. תחושת הדחיפות, שהשתלטה על המילניאליסטים האנגלים בשנות העשרים והשלשים של המאה ה"ט השתקפה במישרין בפעילותם הגואה של האנגלים בפלשתינה בשני העשורים שלאחר-מכן. בשנות הארבעים והחמישים במיוחד היתה פעילותם של האנגלים בארץ נרחבת מזו של מעצמות מערביות אחרות. אותם אנשים באנגליה שתמכו בהקמת הקונסוליה הבריטית, הבישופות האנגליקנית-הפרוסית המאוחדת והמיסיון אל היהודים נטו לאט לאט להאמין כי הקמתם של מוסדות כגון אלה היא חלק מתוכנית אלוהית. מה שהיה אולי צירוף מקרים בלבד, נתפס בעיני רבים ככנסייה האנגליקנית, ובמיוחד בתנועה האוונגלית, כיד ההשגחה העליונה.

עבודות קודמות בנושא המילניאליזם בחנו את הנושא מן הפרספקטיווה היהודית, והתייחסו ברובן לאותם כתבים שעסקו במישרין בשיבה לארץ.³ להלן אעסוק בנושא מזווית שונה. במהלך

[Shaftesbury], 'State and Prospects of the Jews', *Quarterly Review*, 63 (January 1839), pp. 166-192

2 ראה: B. Tuchman, *The Bible and the Sword*, London 1957

3 ראה: מ' ורטה, 'רעיון שיבת ישראל במחשבה הפרוטסטנטית באנגליה בשנים 1790-1840', ציון, לג (תשכ"ח), עמ' 145-179 (למרות הכותרת, המאמר עוסק במחברים שפרסמו עד 1812 בלבד); מ' קדם, 'תפיסת הגאולה של עם ישראל וארץ ישראל באסכולוגיה הפרוטסטנטית האנגלית באמצע המאה ה"ט', קתדרה, 19 (ניסן תשמ"א) עמ' 55-71; וכן: N. Sokolow, *History of Zionism, 1600-1918*, London 1919; M. Scult, *Millennial Expectations and Jewish Liberties*, Leiden 1978; F. Kobler, *The Vision was There*, London 1956

אנתוניו אשלי קופר,
הרוזן שפטסברי

המאה הי"ט תפסה פרשנות ספרי הנבואה, ובמיוחד ספרי דניאל וישעיה בברית הישנה וספר חזון יוחנן בברית החדשה, מקום מרכזי בתאולוגיה האנגלית. כאשר אנו מעיינים כיום בספרות הדתית הענפה של התקופה, ניתן לנו להבחין בתהליך התפתחותה של תאולוגיה מסוימת, או מוטב, מערכת אמונות מסוימת, שהסבירה את מקומם של היהודים ושל ארץ-ישראל בהיסטוריה האלוהית. למרות הקושי להעריך במדויק את מידת השפעתה של מערכת אמונות הן משום שטבען ועוצמתן של אמונות אלה שונים מאדם לאדם והן בשל תפיסתה של הדת כעניין פרטי, אעסוק במאמר זה בתפוצתה של מערכת האמונות המסוימת לגבי הנבואה המקראית ובאופן שבו השפיעה ההתעניינות בנבואות על התגבשותן של ציפיות מסוימות כלפי העם היהודי וכלפי מאורעות שאמורים היו להתרחש בארץ-הקודש, ואנסה להראות כיצד נקשרו מאורעות היסטוריים, שהתרחשו בארץ באופן הדוק לקטעים מסוימים בספרי הקודש.

אמנם, רבות מן הקבוצות והכתות הדתיות השוליות בנצרות מייחסות ליהודים מקום מרכזי באסכטולוגיה שלהן, אולם באנגליה של המאה הי"ט היו אמונות משיחיות לגבי היהודים וארץ-ישראל נחלתם של נוצרים 'מכובדים' רבים. מניעה של המעורבות הבריטית בעניינים דיפלומטיים, בפעילות מיסיונרית ובתוכניות לגבי יישוב הארץ היו אמנם פוליטיים ודתיים גם יחד, אך במאמר זה אבחן באופן מקיף רק אותן אמונות, שהפנו את עיניהם של נוצרים אנגלים רבים כל-כך לעבר ארץ-הקודש במאה הי"ט.

מילניאליזם והתנועה האוונגלית

המושג 'מילניאלי' (millennial) משמש כאן במובנו הכללי ביותר, כשם ששימש בספרות הדתית של המאה הי"ט. המילניום (millennium) מתייחס לתקופה של אלף שנה, הנזכרת בפרק העשרים

בחזון יוחנן שבכרית החדשה, שם נאמר כי המשיח ימלוך אלף שנים. טבעה המדויק של תקופת אלף השנים היה נושא לוויכוחים רבים, אך רבים מן האוונגליסטים עסקו במה שניתן לכנות 'ההתגלות השנייה', 'קץ הזמן' או 'אחרית הימים'. הכרונולוגיות של מה שנקרא 'ההיסטוריה האלוהית', גם אם נבדלו קלות בפרטיהן, שכנעו נוצרים רבים במאה הי"ט כי הם חיים בעידן 'קערות החימה' (Vials of Wrath) השישית והשביעית מתוך חזון יוחנן, שהן הקערות האחרונות שתכולתן תישפך לארץ בטרם ישוב ישו המשיח ויגיע יום-הדין. הקערה השישית התפרשה על-פי רוב כמתקשרת ישירות ליהודים. בחזון יוחנן נאמר: 'וישפוך השישי את קערתו על הנהר הגדול נהר פרת, ויחרבו מימיו למען תישר מסילה למלכים אשר ממזרח-שמש'. התייבשותו של הפרת נתפסה כמסמלת את שקיעתה של האימפריה העות'מאנית, ומפענחי הנבואה ייחדו תשומת-לב רבה לדיווחיהם של הנוסעים למזרח, שתיארו במפורט כיצד הפך הממשל התורכי המושחת והמנוון את אדמותיה הפוריות של ארץ-הקודש לשממה. את 'מלכי המזרח' זיהו בפרשנות, לעתים קרובות, כעשרת שבטי ישראל, ומאמינים נוצרים חיפשו בספרות המסעות רמזים ואזכורים ל'גילוי' יהודים בארצות מרוחקות.

התנועה האוונגלית במאה הי"ט נתפסת לרוב כריאקציה להתרופפות המוסר והדת במאה שקדמה לה, ושורשיה ניכרים בתחייה הדתית, שמנהיגה הבולט היה ג'ון וסלי (Wesley). שניים מן המאפיינים של התנועה האוונגלית מקרבים אותה לעם היהודי ולא-ארץ-הקודש כאחד. ראשית, אמונתם של האוונגליסטים בפרשנות המילולית של התנ"ך: כל מלה נדונה על-פי אותה אמת-מידה, כולל הטקסטים הסימבוליים והמופשטים של הנבואות. שנית, אופייה המיסיונרי של האוונגליות; האוונגליסטים נטלו חלק פעיל ונלהב באינספור חברות, ובכלל זה במיסיון שנשלח לא רק אל עובדי האילים בהודו ובאפריקה, אלא אף אל הנוצרים של אירופה שהיו מרוחקים מכל כנסייה, אל אותם מעניי אנגליה שלא היו חברים בכנסייה ממוסדת, ואל היהודים.

בקרב קבוצת חברים מכובדים בכנסייה האנגליקנית הממוסדת, בעיקר חברי התנועה האוונגלית, רווחו רעיונות מסוימים לגבי ניצורם של היהודים והשבתם לארץ-הקודש. מפעלים ומוסדות כגון הקונסוליה הבריטית, הבישופות האנגליקנית-הפרוסית המאוחדת, והמיסיון אל יהודי ירושלים, הוקמו כולם בהשפעה מכרעת של אמונות משיחיות, שהיו נחלתם של אותם אוונגליסטים אשר פעלו, תכופות מאחורי הקלעים, ל'איסוף נשמות' או לנצר בטרם תגיע אחרית הימים — אירוע שרבים שיערו כי יתרחש עוד בימי חייהם, או זמן קצר אחר כך. יתרה מזאת, באמונות אלה החזיקו אנגלים רבים שעתידים היו למלא תפקידים חשובים בפיתוח ארץ-הקודש בהמשך המאה הי"ט.

המילניאליזם מקיף תחום רחב של אמונות, ובעיתונות הדתית של המאה הי"ט ניתן למצוא מגוון רחב של דרשות, מנשרים, ספרים ומאמרים, העוסקים בתאוריות מסובכות של פרשנות הנבואה המקראית. אפשר שמורכבות החומר והעובדה שספרות זו נשתכחה ברבות הימים עשויות להסביר מדוע רק לאחרונה הוסבה תשומת-הלב לנושא.⁴

4 ראה: W.H. Oliver, *Prophets and Millennialists: The Uses of Biblical Prophecy in England from the 1790's to the 1840's*, Oxford 1978; B. Hilton, *The Age of Atonement: The Influence of Evangelicalism on Social and Economic Thought, 1795-1865*, Oxford 1988; D.W. Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730's to the 1980's*, London 1989, pp. 81-86

מאחר שהספרות התאולוגית רחבה למדי, נזכיר כאן רק כמה מבעלי ההשפעה שבקרב האוונגליסטים האנגלים: התאולוג ג'ורג' סטנלי פייבר (Faber), המנהיג האוונגלי המפורסם אדוארד ביקרסט' והמדינאי הנודע הרוזן השביעי של שפטסברי (אנתוני אשלי קופר [Cooper]). אנשים אלה, לא זאת בלבד שהיו פעילים בשליחות אל היהודים, אלא אף החזיקו באמונות מסוימות לגבי המועד המדויק שבו צפויה להתרחש המרתם של היהודים לנצרות והשבתם לארץ-ישראל.

ג'ורג' סטנלי פייבר

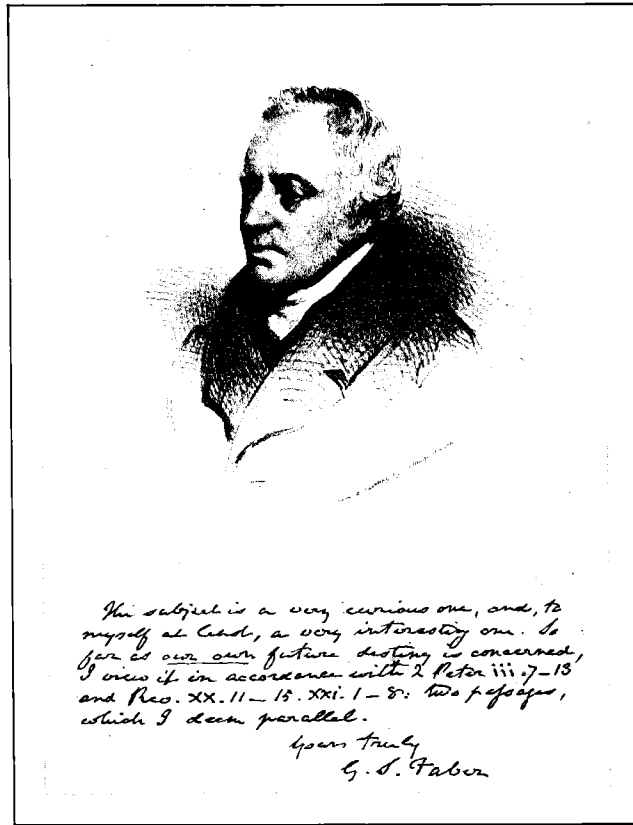
פייבר הוא הנודע בין פרשנים של כתבי הקודש במחצית הראשונה של המאה הי"ט. הפרסום הראשון שלו בתחום זה כלל שתי דרשות שנישאו באוניברסיטת אוקספורד בשנת 1799, והאחרון היה ספר שיצא לאור מעט לפני מותו, בשנת 1854. פייבר, כמוהו כרבים מחוקרי הטקסטים הנבואיים לפניו, היה כומר מכובד בכנסייה האנגליקנית.

כחלק מעיסוקו הכללי בנבואות התעניין פייבר במיוחד בנושא השבתם של היהודים לארצם – אירוע שאת מועד התרחשותו צפה לשנת 1864 – והיה פעיל במאמץ המיסיונרי לניצורם. התעניינותו בנבואות החלה, על פי דבריו שלו, בשנת 1799, עם 'אותם מאורעות איומים אשר מתרחשים בעשור האחרון בזירה הפוליטית של אירופה'. האדם החושב נאלץ אז לחפש בכתבי הקודש אחר משמעות המהפכה בצרפת. פייבר האמין כי ברכה תבוא על ראשם של אותם למדנים מבקשי האמת, וטען בביטחון: 'עלינו לפתוח את הספר, ביראת כבוד, ובלא שנחשד ביומרות, במקום בו נסגר על-ידי ניוטון'.⁵ אכן, הפרשנים של המאה הי"ט ראו בסר אייזיק ניוטון (Newton) ובהוגים מכובדים אחרים מן המאה הי"ח את אבותיהם הרוחניים, ורק לעתים רחוקות הרחיקו עד למאה הי"ז, לכתביהם של תאולוגים כג'וזף מיד (Mede).

יצירתו הנודעת ביותר של פייבר היתה 'המסה על הנבואות' (*Dissertation on the Prophecies*), שבה דן בבסיס הכרונולוגי לתקופה של 1,260 השנים.^{5*} המסה פורסמה לראשונה בשנת 1805, ועד שנת 1814 ראתה אור בחמש מהדורות נוספות. ככל כתביו של פייבר נשענה גם היא על בסיס כמה עקרונות פשוטים. הראשון, שלכל סמל בכתבי הקודש יש משמעות מוגדרת; השני, שעל פרטיה של נבואה מסוימת להתאים בכל לפרטיו של המאורע ההיסטורי המקביל לה, והשלישי, שאין נבואה יכולה להתממש ביותר מאשר אירוע אחד. הבסיס למבנה התאורטי של פייבר היה התקופה של 1,260 שנים. כמו לגבי (חוקרים) אחרים בתחום של נבואה במחצית הראשונה של המאה הי"ט, התמקד הוויכוח סביב החלק הראשון של תקופה זו, מימוש הנבואות באותם ימים, והמאורעות שיביאו להופעתו של ישו.

פייבר ראה חשיבות מיוחדת בייסודה של החברה המיסיונרית הלונדונית להפצת הנצרות בקרב

G.S. Faber, *Two Sermons Preached before the University of Oxford*, Oxford 1799, p. 16 5
*5 בספר דניאל, פרק יב, ו-ז, ובספר חזונו של יוחנן, מדובר על תקופה שבתוכה תרדף הכנסייה על ידי אויביה, ושארובה 'זמן, זמנים, וחצי', כלומר, 'שלוש וחצי'. על בסיס ההנחה המקובלת שכל יום שווה שנה בחישוב האלוהי, הגיעו מומחי הכרונולוגיה לקביעה שתקופה זו תמשך 1260 שנים. במרבית הכרונולוגיות שחוברו במאה הי"ט הוצבה תקופת 1,260 השנים בהקשר של שלוש השביעיות מחזון יוחנן כברית החדשה: שבע החתמות בפרקים ו-ח, שבע החצוצרות בפרקים ח, ט ו-י ושבע קערות החימה בפרק טז.

ג'ורג' סטנלי פיבר וקטע בכתב-ידו

היהודים (The London Society for Promoting Christianity Amongst the Jews),⁶ בשנת 1809. ובהקשר זה כתב, בהתייחסו לנבואת ישעיה:

בחנו נא את צירוף המקרים המוזר של זמן ונסיבות. בדיוק בתקופה בה... יכולים אנו להיות סמוכים ובטוחים כי קרבים אנו לקיצן של 1,260 השנים, ממש כשם שבעת הגעתו של ישו היו היהודים בטוחים כי עומדים הם בסיומם של 70 השבועות; בדיוק בתקופה זו נעשה נסיון שיטתי לנצר את היהודים על-ידי חברה המוקמת באימפריה הימית הגדולה ביותר שהתקיימה אי פעם; יותר מכך, זוהי אימפריה אשר תיאורה תואם במדויק את התיאור הנבואי לגבי אותה מעצמה שעל שכמה הוטלה המשימה המבורכת על-פי ישעיה.⁷

המעצמה ששלטה בימים, אותו גוי הנזכר בפרק יח בספר ישעיה, זוהתה בפירושו זה כממלכת אנגליה. האומה האנגלית עצמה נתפסה כמי שעליה מוטל תפקיד מיוחד בגאולת היהודים, ומכאן,

6 בקיצור: London Society. החברה נודעה גם בשם: London Jews Society (LJS) וכן: Jews Society. אין להחליף בינה לבין London Missionary Society (LMS)

7 G.S. Faber, 'Mr Faber in Reply to Talib on the Prophetic Years', *Christian Observer*, X (January 1811), pp. 6-13

שיבתם של היהודים לארץ-ישראל

כמשתמע, בגאולתו של העולם כולו. ממש כשם שכתבי הנבואה הקצו ליהודים תפקיד מקודש במאורעות המבשרים את בואה של אחרית הימים, כך היה עליהם גם לשמש בידי בני-תמותה, על-מנת לזרו את בואם של מאורעות גדולים אלה.

לדוגמא, בשנת 1808 פרסם פייבר את חיבורו 'סקירה כללית על הנבואות בהקשר להמרה, לשיבה, לאיחוד ולתהילה של בתי יהודה וישראל' (*A General and Connected View of the Prophecies Relative to the Conversion, Restoration, Union and Future Glory of the Houses of Judah and Israel*), שם דן אחת לאחת בנבואות הקשורות בשיבת היהודים לארץ-ישראל. על-פי אחת הנבואות החשובות היו היהודים אמורים להיות מובלים לשיבי, בעוד ירושלים נרמסת ברגלי גויים, 'עד כי ימלאו עיתות הגויים'.⁸ מכאן נבעה המסקנה שעם מלאת אותה עת, כלומר 1,260 השנים, תחל שיבתם של היהודים לארצם. לדעת פייבר, צפוי היה מאורע זה להתרחש בשנת 1866 או 1867. סמוך למועד זה, סבר, תושלם ללא-ספק המרת דתם של חלק מבני העם היהודי לנצרות. הוא טען כי תהליך השבתה לארץ של קבוצת 'חוזרים בתשובה' זו יושפע על-ידי איזו 'אומה ימית אדירה של מאמינים נאמנים', כמתואר בפרק יח בישעיה. בשלב זה, צפה, תהפוך אדמת פלשתינה לשדה קרב, שבו עתידים להילחם השטן עם צבא של יהודים בלתי מומרים, מלך הצפון (כנראה רוסיה) והאומה הימית (מן הסתם בריטניה), שבשורותיה יילחמו היהודים שהמירו דתם לנצרות. שדה המערכה ינוע לאחר מכן מירושלים למגידו, שם יובס השטן באמצעים טבעיים ועל-טבעיים גם יחד, ויוטל לתוך אגם של אש וגופרית בוערת. ואז, עם השבתם של כל היהודים לארץ-הקודש, אמור היה להתחיל עידן המילניום, הוא אחרית הימים. הישראלים המומרים אמורים היו להביא את עובדי האלילים איתם, ובשורתם היתה אמורה להתקבל ללא התנגדות. 'המולה ומלחמה ימחו מן הארץ; והארץ כולה תהפוך משפחה אדירה אחת של מאמיני-אמת'.⁹ מעבר לכך לא הסתכן פייבר בתיאור אחרית הימים. השאלה אם ישו המשיח ישוב למלוך על הארץ או לא אף לא הועלתה כאן. לעת עתה הסתפקו פייבר והמפרשים האחרים, שהיו קשורים בכנסייה האנגליקנית בכך שפרשנותם הגיעה עד ל-1,260 השנים, ולממש את משימת השבתם המובטחת של היהודים לארצם.

אין לשכוח כי עיסוקם המתמיד של רבים מאנשי הכנסייה האנגליקנית בנושא אחרית הימים היה רק חלק מתופעה רחבה יותר באנגליה של המאה הי"ט. תופעה זו נוגעת הן לחברי הכתות הממוסדות והן לאלה שקשריהם לכל צורה של דת רשמית היו קלושים. 'תת-התרבות המילניאלית', כפי שנהוג לכנות זאת כיום, מצאה את ביטוייה בכל שכבות החברה האנגלית במאה הי"ט.¹⁰ בשנת 1795 הועבר ריצ'רד ברדרס (Brothers), האיש שכונה עצמו 'נסיך העברים', למוסד לחולי-רוח. למרות זאת לא נפלה רוחם של חסידיו, שהאמינו כי הוא עתיד לכנס את היהודים, ובכלל זה את עשרת השבטים, להשיבם לארץ-הקודש, ולבנות בה מחדש את ירושלים. בתחילתה של המאה הוכיחו חסידיה של ג'ואנה סאות'קוט (Southcott) באיזו קלות עשויים

8 לוקס כא כד.

9 G.S. Faber, *A General and Connected View of the Prophecies Relative to the Conversion, Restoration, Union and Future Glory of the Houses of Judah and Israel*, I, London 1809², p. 97

10 J.F.C. Harrison, *The Second Coming: Popular Millenarianism, 1780-1859*, London 1979, pp. 131, 141-160

היו רעיונות מילניאליסטיים להשתרש בקרב רופאים, סוחרים, אנשי עסקים ואף בעלי הון. עם מנהיגיהם הבולטים של הסאות'קוטיס, כפי שנקראו בדיעבד, נמנתה גם קבוצה קטנה של אנשי כמורה אנגליקנים. סאות'קוט מתה בשנת 1814, בגיל 64, לאחר שנכשלה בנסיונה להוליד לידת-בתולין את המשיח, שילה. לאחר מותה ירש את הנהגת הכת אדם בשם ג'ון רו (Wroe), והוא הכניס אלמנטים יהודיים בולטים לתאולוגיה הסאות'קוטית. בין אלמנטים אלה נכללו מצוות וטקסים יהודיים כגון ברית-מילה, כשרות, ושמירת שבת. המורמונים גם הם החלו להטיף באנגליה בשנת 1838, ותנועתם התפשטה במהירות בשנות הארבעים והחמישים של המאה. גם הם החזיקו באידאולוגיה מילניאליסטית אף כי זו התבססה על תאוריות בעלות שורשים אמריקניים.

לאור זאת ברור כי את היחס השלילי, שבו נתקלה הכמורה האוונגלית מצד עמיתה, ניתן לייחס לפחות בחלקו, לסגנונם חסר-המעצורים והקיצוני של כתות מילניאליסטיות קיצוניות יותר. על רקע סגנון זה נזרה הכמורה של הכנסייה האנגליקנית הממוסדת, והקפידה להרחיק ולסייג עצמה מהנהגים שאפיינו את המתנבאים המאוחרים. הכמרים האנגליקנים לא התנבאו בעצמם, לא פיתחו פולחנים או טקסים חדשים, ולא קראו לנוהגי אכילה מיוחדים או ללבוש מתבדל. הם לא שגו בחלומות, בחזיונות או בהזיות, והכרונולוגיות שכתבו והפיצו לא היו פרי השראה עליונה כי אם פרי מחקר אינטלקטואלי מפוכח.

צ'רל ברדיס (1795)

הוועידות באלברי פארק

נהוג לראות בוועידות שהתקיימו באלברי פארק (Albury Park Conferences) את תחילתו של זרם חדש וקיצוני יותר בהגות הנבואית, הזרם ה'קדם-מילניאליסטי', שעסק בתקופה שתקדים את אחרית הימים. הרעיון שישו המשיח ישוב למשול בארץ בדמות בשר ודם למשך אלף שנים לא היה חדש. אולם בוועידות אלברי פארק החלה מערכת אמונות חדשה להתפשט ולעורר הדים. הזרם הקדם-מילניאליסטי החזיק בעמדה ברורה בהרבה מזו של המילניאליזם לגבי תפקידם של היהודים — כלומר, התנצרותם ושיבתם לארץ — במהלך האירועים הדרמטיים שיקדמו לאחרית הימים. הוועידות אף היו קשורות לסוג חדש של ארגונים דתיים שהחלו להתגבש באותה עת. ארגונים אלה כללו חברות מיוחדות שארגנו סדרות של הרצאות בנושא מחקר הנבואה, והללו סיעו בהתגבשותה של מערכת אמונות אסקטולוגיות בקרב קבוצה קטנה אך רבת-השפעה של אנשי כנסייה אוונגלים.

באביב של שנת 1826 זימן הנרי דרמונד (Drummond) את הוועידה הראשונה שדנה בנושא הנבואה. הוועידה התקיימה באחוזתו, אחוזת אלברי פארק, בסארי שבדרום-אנגליה. דרמונד, פילנתרופ אמיד וחבר פרלמנט, חזר בתשובה לדת ה'רצינית', כלומר האוונגלית, כבר בצעירותו, בשנת 1817, ומאז הקדיש את מיטב הונו לקידום מטרות שונות של התנועה האוונגלית. ממקורות שונים ניתן לערוך רשימה של כארבעים וארבעה אנשים, שהשתתפו לפחות באחת מן הוועידות באלברי פארק. יותר משליש מן האנשים ברשימה לקחו חלק פעיל בניהול ענייניה של החברה הלונדונית להפצת הנצרות בקרב היהודים.¹¹ דרמונד עצמו שימש סגן-נשיא של החברה מאז 1823. הוא אף מימן מכספו את המסע המיסיונרי של ג'וזף וולף (Wolff), יהודי מומר,

The PROPHET of the HEBREWS... the PRINCE of PEACE... conducting the JEWS to the PROMISED LAND.

— 'בניא העברים' —
קריקטורה של ברדרס
(1795)

לירושלים, בשנת 1821. בוועידה הראשונה באלברי פארק מילא וולף תפקיד חשוב כמתורגמן (translator) ומומחה רשמי לנושאים יהודיים. כל משתתפי הוועידה, למעט שניים או שלושה, היו חברים בכנסייה האנגליקנית באנגליה או בסקוטלנד, ורבים מהם פרסמו חיבורים שונים בנושא התגשמות הנבואות. המוכר מביניהם לציבור האנגלי בתקופה זו היה אדוארד ארווינג (Irving), שדרשותיו הנהלכות בכנסייה הסקוטית בלונדון משכו מאזינים רבים.

הנרי דרמונד פרסם דו"ח בן שלושה כרכים, שבו תיאר את מהלך הדיונים בוועידות אלברי פארק. עם זאת, על-פי הודאתו שלו, 'הדיאלוג הכתוב תואם רק באופן חלקי, אם בכלל, את השיחה שהתנהלה הלכה למעשה: רבים מן הדברים שנאמרו לא הודפסו כלל, וחלק ניכר מן הדברים שהופיעו בדפוס, מעולם לא נאמרו'.¹² למרות הסתייגות זו, התיימר דרמונד להציג שש נקודות שעליהן, על-פי הרגשתו, היתה הסכמה כללית, ואלו הן: השפטים שייעשו בסדרי העולם הנוצריים המוכרים יחריבו את הכנסייה ואת סדרי הממשל החילוני כאחד; במהלך עשייתם של אותם שפטים יושבו היהודים לארץ-הקודש; השפטים ייעשו כמעט אך ורק בעולם הנוצרי, ובמיוחד

ג'זאנה סאוד'קוט (1812)

ב'אותו חלק של הכנסייה שהיה עד כה החשוב והמבורך ביותר — שעל כן עליו לשאת גם באחריות הכבדה ביותר' כלומר — בפלג הפרוטסטנטי האוונגלי; עם תום עשיית השפטים תבוא אחרית הימים, 'עידן של חסד אוניוורסלי'; התגלותו השנייה של ישו תתרחש עם תחילתן של אלף השנים; התגלות זו צפויה להתרחש בקרוב מפני שתקופת 1,260 השנים, שעליה מבוסס לוח הזמנים התנ"כי, תחילתה בימי מלכותו של יוסטיניאנוס וסופה במהפכה הצרפתית, ובעת המהפכה החלה להישפך ארצה תכולתן של שבע קערות החימה מחזון יוחנן.¹³ היה זה צפוי למדי שוועידה, שכה רבים ממשתתפיה היו חברים פעילים במיסיון אל היהודים, תקדיש חלק ניכר מזמנה לדיון בהמרת דתם של היהודים ובהשבתם לארץ־הקודש. המשתתפים עסקו באותותיה של אחרית הימים הקרובה ורבים מן האותות שמנו צוינו בפרסומים מיסיונריים שונים של אותם ימים. הם שאבו תקווה רבה מן הדגש ששמה הכנסייה על קבלת היהודים והכרה בהם ומן השינוי הצפוי ברגשותיהם של היהודים עצמם כלפי הנצרות והיחלשות עוינותם כלפי מסריה.¹⁴ בשאלת סדרם של המאורעות שילוו את ניצורם של היהודים רווחה ההנחה שהשבתם של היהודים לארצם תבוא כשלב ראשון לפני חזרתם בתשובה, כפי שרמז הנביא יחזקאל.¹⁵ בעיה נוספת היתה, כיצד ייקראו אותם יהודים מומרים, 'האם יהיו לנוצרים או יישארו יהודים'?

13 שם, עמ' iii-ii

14 שם, א, עמ' 85.

15 יחזקאל לו כד-כה.

התשובה המשוערת היתה, שאותם יהודים שהמירו דתם בעידן הנוכחי ייהפכו לנוצרים, אף כי 'באופן כללי, לא נראה שהם משייכים את עצמם בלב שלם לאיזו מן הכתות הנוצריות'. למרות זאת הוסכם כי רובה הגדול של האומה היהודית, שימיר את דתו עם בוא המשיח, ישמור על זהותו היהודית.¹⁶ הטקסט המקראי הצביע על כך, שגם יהודים שיחזרו בתשובה ייעשו. לפי דבריו של הנביא זכריה, עם שובם של היהודים לארצם, יותקפו על-ידי אויביהם, ואף-על-פי שרבים מהם יסבלו, יינצלו בסופר-של-דבר על-ידי הופעתו של ישו המשיח.¹⁷ פרשנויות של טקסטים נוספים הצביעו על כך שאותם יהודים שישדרו לאחר התקפת האויבים על גופם וארצם, יישלחו כמיסיונרים אל עשרת שבטי ישראל הבלתי-מומרים ואל עובדי האלילים שעדיין ייוותרו בעולם. המיסיונר המומר וולף קיבץ במהלך מסעותיו עדויות לכך שמספר רב של יהודים בעולם כולו, מבקשים אחר המשיח.¹⁸

המגמה שהתגבשה סביב הוועידות באלברי פארק לא נעלמה אמנם, אך היא נחלשה במשך עשרים השנים הבאות, כיוון שלא עמדה במתח הפלגני ששיסע את התנועה האוונגלית ובקיתונות הזעם הנסערים ששפכו עליה חברי הפלגים המתונים יותר של התנועה. בשנת 1831 התרחשה בכנסייתו של ארווינג בלונדון תופעה של דיבור-בלשונות-זרות — מאמינים חדורי אקסטזה החלו לדבר בלשונות שלא ידעו ולא הבינו, בתחושה שרוח הקודש היא אשר מדברת מפיהם. התגלות מסוג זה היתה לצנינים בעיניהם של החברים השמרנים יותר במסד הדתי, והכתימה את התנועה האוונגלית כולה לדברי פירסומים שונים, באשמת השווא של 'התלהבות יתר'.

שנה מאוחר יותר החלה להתגבש סביב דרמונד כת חדשה, שכינתה את עצמה 'כנסיית השליחים הקתולית' (Catholic Apostolic Church). שנים-עשר מאנשי הכת מונו כשליחים, וגובשה מערכת מורכבת של טקסים והיררכיות במטרה לאתר ולאסוף את 'הנבחרים', בטרם תתחולל התגלותו הקרובה של ישו המשיח.¹⁹ כת פלגנית זו עוררה התנגדות עזה בכל רחבי הכנסייה האנגלית, ובכלל זה בפלגים האוונגליים שבתוכה. החברות ללימוד הנבואה, כתבי-העת הנבואיים והוגי-הדעות הקיצוניים יותר סבלו כולם מלעגם של חברי הכנסייה השמרניים יותר. אף-על-פי-כן, דעת-הקהל ובעלי המאה כאחד לא פנו עורף למילניאליזם אלא שמו פניהם אל השאלה המרכזית, הנצחית והקוסמית, של היהודים וארץ-הקודש, וזאת הן בשל כוח המשיכה והעממיות של המילניאליזם והן בשל התמיכה הציבורית שלה זכו אנשים כאדוארד ביקרסטת בקרב המנהיגות האוונגלית.

אדוארד ביקרסטת'

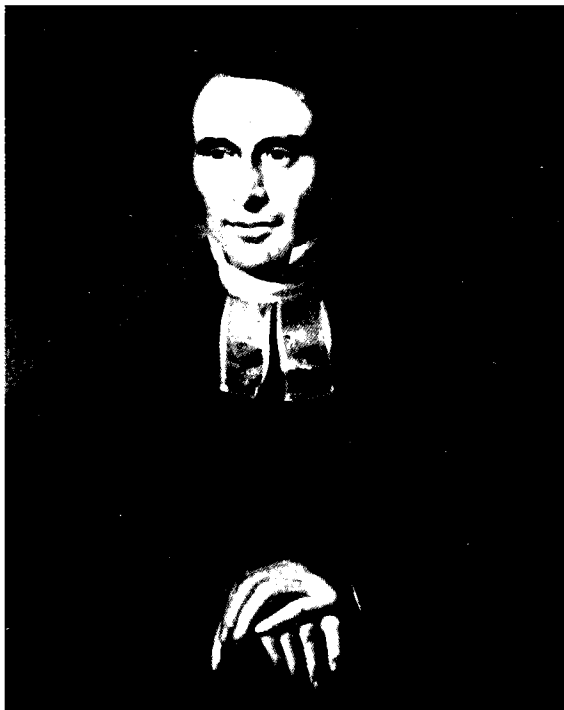
ביקרסטת' (E. Bickersteth) היה דמות מרכזית בדור השני של הכמורה האוונגלית. בחלקה הראשון של הקריירה שלו שימש מזכיר של החברה המיסיונרית של הכנסייה (Church

16 דרמונד (לעיל, הערה 12), א, עמ' 84-90.

17 זכריה יג ח-ט.

18 דרמונד (לעיל, הערה 12), עמ' 108.

19 ראה: R.L. Lively, *The Catholic Apostolic Church and the Church of Jesus Christ of Latter Day Saints: a Comparative Study of Two Minority Millenarian Groups in Nineteenth Century England*, A Ph.D. thesis submitted to Oxford University 1977

אדוארד ביקרסטת'

(Missionary Society). מאוחר יותר הקדיש עצמו לא רק למיסיון אל היהודים, אלא אף לפרסום פרשנות קדם-מילניאליסטית מובהקת של הנבואה. חוג ידידיו של ביקרסטת' כלל מיגוון גדול של אוונגליסטים, מה שהיה בחלקו תוצאה של שנות עבודתו הרבות עבור החברה המיסיונרית של הכנסייה ובחלקו נבע מכך שהיה ממייסדיה של הברית האוונגלית (Evangelical Alliance). מוסד זה הוקם בשנת 1846, בנסיון לאחד את כל הפלגים האוונגליים, הן בכנסייה האנגליקנית והן בכתות הלא-אנגליקניות באנגליה, סקוטלנד, אירופה ולבסוף אף אמריקה. ביקרסטת' התפרסם ביותר הודות ל'ספרי העצות למאמינים' שכתב. הספר הראשון, שהתפרסם בשנת 1815 והודפס בעשרים ואחת מהדורות, היה 'מדריך לכתבי הקודש' (*A Scripture Help*), והשני, שפורסם בשנת 1818 והודפס לפחות בשמונה-עשרה מהדורות, היה 'מסה על התפילה' (*Treatise on Prayer*). ספרו המוכר ורבת-התפוצה ביותר היה 'הימנונים נוצריים' (*Christian Psalmody*), אשר נעשה לספר ההימנונים הסטנדרטי בכינוסים אוונגליים רבים, ונמכר לפחות ב-92,000 עותקים בעשרים השנים שלאחר פרסומו.

בהדרגה נמשך ביקרסטת' לעיסוק בפרשנות הנבואות בלבד, ובראש ובראשונה בנושא גורלם של היהודים. ספרו הראשון בעניין זה, 'הערות על הנבואות' (*Remarks on the Prophecies*), שפורסם בשנת 1825, היה חיבור שגרתו וזהיר. מאוחר יותר, בעיקר בשנות השלושים של המאה הי"ט, השתלטה תחושה של דחיפות על כתביו, והוא התמקד באותות האמורים להקדים את התגלותו השנייה של ישו. בינואר 1833 כתב: 'דעתי מופנית לאחרונה יותר ויותר, לביאת המשיח. אותותיה של התקופה יכולים בהחלט להוביל נוצרים רבים להקדשת מחשבה מעמיקה ורצינית לאפשרות התגשמותו של אירוע מהולל זה'.²⁰

כד בבד עם עניינו החדש בנבואה העמיק ביקרסטת' בהדרגה את מעורבותו במאמצים

המיסיונריות שכוונו אל היהודים. לאחר שעזב את משרתו בחברה המיסיונרית של הכנסייה, בשנת 1830, גברה התעניינותו בגורלם, והוא הפך לאחד מתומכיו הבולטים והפעילים ביותר של המיסיון אל היהודים. בשנת 1834 נשא את הדרשה בטקס השנתי של החברה הלונדונית, ומאז ועד מותו, בשנת 1850, נשא דברים כמעט בכל מפגשיה השנתיים. כמו כן היה ביקרסטת מעורב גם במיסיון של החברה הלונדונית בירושלים. בשנת 1838 נפגש עם ויליאם יאנג (Young), הנציג הקונסולרי הראשון שהיה אמור לצאת לירושלים. ערב נסיעתו לפלשתינה בילה יאנג ימים אחדים עם ביקרסטת בלשכתו שבוטון (Watton Rectory), כשהוא מתייעץ איתו באשר ליתקוות לגבי ישראל.²¹ ג'ון ניקולייסון (Nicolayson), המיסיונר של החברה הלונדונית בירושלים, ביקר גם הוא בלשכת הכומר בווטון. כמו כן היו לביקרסטת יחסים קרובים עם הבישוף הפרוטסטנטי הראשון בירושלים, מייקל סולומון אלכסנדר (Alexander).

ביקרסטת חש שהוא בתקופה מופלאה, סיומו של עידן קצרת החימה השישית מחזון יוחנן. הוא מצא ארבעה סימנים בולטים במיוחד לאישוש תחושה זו. הראשון היה 'שקיעת האפיוורות' או התמוטטות הכנסייה הקתולית. תופעה שהתבטאה בכך שיכולתה לרדוף ולהשמיד הולכת ונלקחת ממנה בצרפת, בלגיה, ספרד וארצות אחרות. הסימן השני היה 'התמוטטות האימפריה התורכית', וביקרסטת חזר והזכיר דיווחים מפי אנשי המזרח ונוסעים שהגיעו לשם, לגבי שקיעת הממשל העות'מאני. 'הקריאה אל הגויים' היתה הסימן השלישי, שהוגשם זה כבר, עם הקמתן של החברות המיסיונריות בסופה של המאה הי"ח; הברית החדשה תורגמה עד אז ל-157 שפות, וחברות מיסיונריות שונות נושאות את הבשורה ביעף, ימה וקדמה, צפונה ונגבה. הסימן הבולט הרביעי היה 'קריאה אל היהודים', ובהקשר זה הצביע ביקרסטת על התפוצה הנרחבת שלה זכה התרגום העברי של הברית החדשה ועל פעולתן של חברות מיסיונריות שונות לקידום ניצורם של היהודים. נוסף על כך, ציין, נשלח לירושלים סגן-קונסול, שמתפקידו היה להגן על היהודים, ובעיר הוקם מיסיון במיוחד עבורם.²² מאוחר יותר מנה ביקרסטת גם את ייסוד הבישופות הפרוטסטנטית כאחד הסימנים לזיהוי התקופה.

ביקרסטת סבר שלעם היהודי יש ייעוד יחיד ומיוחד:

השבת המלכות לישראל קשורה באופן הדוק, על-פי כתבי הקודש, בשיבתו של בן-האלוהים לארץ, במלוא תפארתו, נושא עימו מלוא חופניים אושר רוחני לאנושות כולה... קשר זה הופך את השבתם של היהודים לארצם לאבן בוחן לאומות העולם. על-פיו תיבחן מידת ההתגשמות של תקוותיה הנעלות ביותר של הכנסייה, התקוות לבואו של האירוע הסוחף, שבו יימחו מן הארץ כל ממלכות העולם הזה.

הקשר ההדוק בין שלוש החוליות, היהודים, הופעתו החוזרת של ישו וכינון מלכותו, היה בגדר 'קשר בל-יימוט', כהגדרת ביקרסטת, ומכך נבעה החשיבות העצומה של ניצור היהודים. משום כך גם היה צורך להקים במיוחד עבורם חברה מיסיונרית ייחודית, כדוגמת החברה הלונדונית.²³ בתחילת שנות הארבעים של המאה הגיע ביקרסטת למסקנה כי שיבת היהודים לארצם ממשמשת ובאה, וכי אירוע זה הוא בעל חשיבות מיוחדת, מאחר ש'השבת היהודים לארצם הינה

21 שם, עמ' 167.

22 E. Bickersteth, *A Practical Guide to the Prophecies*, London 1835⁴, pp. 133-137

23 Idem, *The Restoration of the Jews to Their Own Land*, London 1841², pp. 132-133

נקישת ההזרה בשעונה של ההשגחה האלוהית, שהנה עומדים להתפענח מסתרי האל. היו הוכחות רבות לכך ש-2,300 השנים, שעליהן דיבר הנביא דניאל, עומדות לקראת סיומן, וביקרסטת' ייחד תשומת-לב דקדקנית לכל מלה בטקסט המקראי של פרק ח, פסוקים יג-יד בספר דניאל.²⁴ בהכירו תודה ל'ידיד נערץ' (כנראה לפרשן ויליאם קנינגהם [Cuninghame]), קבל ביקרסטת' שהקרבת הקרבנות בבית-המקדש חודשה בעקבות צו שנתן עזרא הסופר, בשנת 457 לפנה"ס. והוא הסיק מכך:

אם נמנה את 2,300 השנים החל בצו של עזרא, שניתן בשנת 457 לפני הולדת אדוננו, נגיע לשנת 1843: תחילת טיהור המקדש, השבת היהודים לארצם, והגעתן של התלאות הגדולות. אם נמנה אותו מספר שנים מן הטיהור הגדול של נחמיה, שאירע בשנת 433, נגיע לשנת 1867 או 1868, מועד השלמתה של שיבת היהודים לארצם.²⁵

חישוביו של ביקרסטת' עשויים להיראות דמיוניים למדי, אף יחסית למה שהיה מקובל בתקופתו, ועם זאת הם משקפים אמונה שרווחה בקרב רבים מן האוונגליסטים האנגלים בתחילת שנות הארבעים של המאה. אמונה זו גרסה כי בקרוב מאוד עומדים להתרחש מאורעות בעלי מקור ואופי אלוהי וכי מאורעות אלה עתידים להשפיע הן על העם היהודי והן על ארץ-הקודש.

סדרת ההרצאות 'ישראל שב לארצו', שנערכה בשנת 1841, הוגדרה בפרסומת שלווה אותה כתגובה ל'עניין הבלתי-רגיל שמגלה הציבור כלפי האומה היהודית, בעקבות ההתרחשויות האחרונות בפלשתינה'. את הרצאת הפתיחה נשא הרוורנד גרימשו (T.S. Grimshawe), שסייר במצרים ובפלשתינה בשנים 1839-1840, בבקשו סימנים לכך שיהודי המזרח ממתינים לבואו של משיחם. גרימשו האמין כי משיבוש המשיח היהודי להופיע, ינהרו יהודי המזרח אל ישו, ויאמצוהו כמושיעם. באותה שנה ארגנו אנשי כמורה אוונגלים בליוורפול סדרת הרצאות דומה שכותרתה 'גורל היהודים'. כאשר הופיעו סיכומי ההרצאות בכתב, נאמר בהם כי ההרצאות 'נישאו בתקופה שבה מעוררים היהודים תשומת-לב מיוחדת, ובמטרה להראות את חשיבותם הייחודית של היהודים בבשורה האלוהית'.²⁶ השקפותיהם של מילניאליסטים אוונגלים הוסיפו לקבל ביטוי ניכר עוד בשנות החמישים של המאה, בסדרות הרצאות ובכתבי-עת שיוחדו לנושא הנבואה. ביקרסטת' הינו נציג בלבד לדרך מחשבתם של פרשני נבואה רבים, שהגיעו למסקנות דומות לגבי אחרית הימים ותפקידם של היהודים במאורעות המהפכניים שילוו אירוע זה. בכל אופן, רק מעטים בתנועה האוונגלית היו בעמדה שאפשרה להם לממש את התאוריות המילניאליסטיות הלכה למעשה, והבולט שבהם היה הרוזן שפטסברי.

לורד שפטסבורי

בשנות השלושים של המאה הי"ט, עם פתיחת שעריה של פלשתינה בפני האירופים בתקופת שלטונו של הפאשא המצרי, מוחמד עלי, התמקדה הגותם של המילניאליסטים באופן ישיר יותר

Idem, *The Signs of the Times in the East: A Warning to the West*, London 1845, p. 148 24

שם, שם. 25

Jewish Intelligence (March 1841), p. 82; *Israel Restored* London 1841; *The Destiny of the Jews*, 26 London 1841

שיבתם של היהודים לארץ-ישראל

בארץ-הקודש. מספר יומני המסע ודיווחיהם של נוסעים ומטיילים על הארץ ותושביה גדל באופן ניכר. אחד מידידיו הקרובים של ביקרסטת', הרוזן שפטסברי, הושפע מהתעניינותם של רבים מחבריו האוונגליסטים בנבואה המקראית. ידידותם של ביקרסטת' ושפטסברי החלה בשנת 1835, בעת הראשון מתוך סדרה ארוכה של ביקורים, שערך שפטסברי במעונו של ביקרסטת' בווטון. כמו-כן ניהלו השניים חליפת מכתבים סדירה ושופעת. ביקרסטת' תואר על-ידי כותב הביוגרפיה של שפטסברי כ'ידידו ויועצו הקרוב', ובשנת 1841, כאשר לקה ביקרסטת' בשבץ, כתב שפטסברי לידידו: 'אין דבר שיכאיב לי יותר מנכותו או הסתלקותו'.²⁷

לאור הדברים הללו ניתן לבחון את הסקירה שכתב שפטסברי על הספר 'מכתבים על מצרים, אדום וארץ-הקודש' (Letters on Egypt, Edom, and the Holy Land) שפרסם הלורד לינדסי (A.W.C. Lindsay). מסעותיו אמנם אינם מעניינים כשלעצמם, אולם לינדסי היה אדם בעל אמונה דתית עמוקה, ובעוד הסוירים שערך נשאו אופי שגרתי למדי, הרי עיקר עניינו היה במציאת הוכחות נוספות להתגשמותה הלכה למעשה של הנבואה. מכל מקום, היה זה מאמר הביקורת על הספר, שהסב את אור הזרקורים אל לינדסי, וזאת לא מעט בזכות העובדה שנכתב על-ידי שפטסברי.²⁸

מסעותיו של לורד לינדסי תפסו מקום מועט במאמר, וסוכמו בקצרה וכשיטתיות. לעומת זאת, הרחיב שפטסברי את הדיון באותם פרטים שנגעו לשיבתם של היהודים לארץ-ישראל. הוא תיאר כיצד היתה הארץ למדבר שממה על-ידי ממשל עריץ; עמד על כך שהעניין בארץ-הקודש לא התייחד לנוצרים בלבד, אלא כלל גם את היהודים, ומסר דיווחים של נוסעים אחרים, כמו וולף, למשל, שאישרו את התחושה כי מתחדש עניינם של היהודים בכיאת המשיח ובישיבתם הקרובה לארצם; וכן ציין שמשלחות המיסיון אל היהודים מצליחות בניפוח המחסומים בין היהודים לבין האמונה הנוצרית. עוד דיווח כי בארבעים השנים האחרונות הוכפל פי עשרים מספרם של היהודים בארץ-הקודש.²⁹

גם לבריטניה עצמה נועד, לדברי שפטסברי, תפקיד חשוב בהתרחשויות הללו. הוא ציין כי בספטמבר של השנה הקודמת, 1838, מונה סגן-קונסול, ש'משכנו יהיה בירושלים, אולם שטח שיפוטו ישתרע על-פני הארץ כולה, בתחום גבולותיה העתיקים של ארץ-הקודש; ניתן לו, לפיכך, יפוי-כוח לשלוט על ממלכתם הקדומה של דויד ועשרת שבטי ישראל.³⁰ למהלך זה, שיער שפטסברי, היו יתרונות מסחריים — 'אדמתה ואקלימה של פלשתינה מתאימים באופן מיוחד לגידול אותם מצרכים הדרושים לבריטניה הגדולה'. וכמו-כן היו לו יתרונות פוליטיים, שהתבססו על הקשר עם העם היהודי — 'בכל רחבי המזרח, מחזיקים הם במונופול על חברות התחבורה והכספים, ומקיימים מגעים חשאיים אך שוטפים עם אחיהם היושבים במערב'.³¹

מחשבותיו ודעותיו של שפטסברי קיבלו תהודה במאמר שהתפרסם ב-*Times* זמן קצר לאחר

G. Battiscomb, *Shaftesbury: a Biography of the Seventh Earl 1801-1885*, London 1975, pp. 100, 136

Quarterly Review, 63 (January 1839), pp. 166-192; E. Hodder, *The Life and Work of the Seventh Earl of Shaftesbury*, I, London 1886, pp. 238-241

יש לציין שנתון זה הוא מוגזם.

Quarterly Review 63 (January 1839), pp. 188-189

שם, שם. 31

מכך. המאמר הציג את השאלה 'מה יקרה ליהודים?', והפנה את קוראיו למאמרו של שפטסברי ב-*Quarterly Review*. על-פי המאמר ב'טיימס' ליהודים יש חזקה על ארץ-ישראל בזכות היותה 'מורשתם החוקית והמוצדקת', ונפל בגורלם למלא תפקיד חשוב בחייה של האומה הבריטית.³² אכן, כאשר אורגן מבצע הקמתה של הבישופות האנגלו-פרוסית המשותפת בקיץ 1841, היתה זו, עבור אותם חוקרי הנבואה, חוליה נוספת בשרשרת 'אותות הזמן'. גם מאורעות עלילת-הדם בדמשק, שהתרחשו בשנה שקדמה לכך, נתפסו כחלק מתוכניתה של ההשגחה העליונה לקראת אחרית הימים. עובדת היותן של שנות הארבעים שנים של מודרניזציה בפלשתינה התבטאה בשינוי קל בסגנונה של הספרות המילניאליסטית שעסקה בנושא היהודים. ניכרת בה התרחקות מן הדגש המוחלט על המרת דתם של היהודים לנצרות ונטייה בולטת יותר לעסוק בנושא שיבתם לארץ. בעוד המאמצים לניצורם של היהודים לא זכו בשום אופן להצלחה, התעוררה התקווה שאולי יצליחו בני אדם לפחות לסלול את הדרך לקראת השבתו של עם ישראל לארצו. לתוכניות להשבת היהודים לארץ תרם גם ידיד קרוב נוסף של ביקרסטת', קנינגהם, שהיה בעצמו מחברם של ספרים רבים על נושא הנבואה, ונחשב לאחד מן המומחים הגדולים של התקופה בנושא זה. קנינגהם ראה בהשבתם של היהודים לפלשתינה את צורך השעה, ופרסם מכתב ששלח לשפטסברי, כנשיאה של החברה הלונדונית, ובו הביע את דעתו על ההכרח שבהשבתם המיידית של היהודים לארץ.³³ בסגנון ארכני ומתלהם, ולאחר שסיכם את הטענות הקודם-מילניאליסטיים המקובלים, שאל קנינגהם: 'האין אותותיו של הזמן דוברים אלינו בקול גדול, דורשים לפעול ולקדם את העניין היהודי?'. הטעון היה פשוט: ככל שהולכים ומתגברים אותות השעה, כך 'גוברות בכמותן ובחשיבותן' גם חובותיו ואחריותו של המאמין הנוצרי. קנינגהם המליץ להקים חברה ליישוב היהודים בארץ-הקודש, שתקדם מתן סיוע ליהודים לשם הקלה על קשיי ההגירה לפלשתינה ומימון הקמתם של מפעלים חקלאיים.³⁴ אף שתוכניתו של קנינגהם היתה כללית למדי, הרי שברעיונותיו, כמו גם באמונותיו האסכטולוגיות היה שותף לכותבים רבים שהגו תוכניות יישוב כאלה ואחרות בשנות הארבעים והחמישים ואף כסיומה של המאה.³⁵

התלהבות והפרזה

היסטוריונים של הדת האנגלית המעיטו בהערכת חשיבותה של הנבואה במחשבה האוונגלית. עניין זה נובע בחלקו מהדחקתו של הנושא ומן האופן הזהיר ביותר שבו טופל הן על-ידי הפרשנים האוונגלים עצמם והן על-ידי הביוגרפים שלהם, שלעתים קרובות היו ידידים קרובים או בני

Times, 24 January 1839, quoted in the *Jewish Intelligence* (March 1839), p. 54 32
 W. Cuninghame, *A Letter to the Right Honourable Lord Ashley [Shaftesbury], President of the* 33
London Society... on the Necessity of Immediate Measures for the Jewish Colonization of Palestine,
 London 1849

שם, עמ' 10. 34

פרידמן, 'תוכניות בריטיות ליישוב יהודים בארץ-ישראל בשנות הארבעים של המאה הי"ט (1840-1850)', 35
 קתדרה, 56 (תמוז תש"ן), עמ' 42-69; וכן: R. Kark, 'Millenarism and Agricultural Settlement in the Holy Land in the Nineteenth Century', *Journal of Historical Geography*, 9 (1983), pp. 47-62

ג'ורג' אליוט (1860)

משפחה. אף מקרב הכולטים והחשובים שבמטיפים ליום הדין המילניאלי היו שהעדיפו להתעלם מחלק זה של חייהם, בכותבם את הזכרונות שעתידים היו להתפרסם לאחר מותם.³⁶ דוגמה לכך אפשר לראות במאמר ההספד על ביקרסטט', שהתפרסם עם מותו, בשנת 1850, בכתב-העת המרכזי של הפלג האוונגלי בכנסייה האנגליקנית, *Christian Observer*. המאמר התעלם באלגנטיות ממרכזיות הנושא בחייו של ביקרסטט', והציון היחיד לעניינו בתחום הנבואה הסתכם באמירה: 'אנו חשים כי אין זה המקום או הזמן להיכנס לדיון בנושא חשוב זה, שהדעות לגביו בקרב רבים וטובים מבין המאמינים, חלוקות ביותר'. לפחות בנושא אמונותיו הקדם-מילניאליסטיות של ביקרסטט' מיהרו הכותבים להוסיף: 'אמונות אלה לא גרמו להחלשתו, אלא אדרבה, להתגברותו של הלהט המיסיונרי בעבודתו של ביקרסטט'.³⁷

אנשים כביקרסטט' וכנושאי מישרות רבי השפעה אחרים בכנסייה הממוסדת הקפידו לשמור את דיונם בנושא הנבואה בגבולות ברורים ונוקשים. אולם באותה עת הוכתה התנועה האוונגלית הפרזות של חסידי נבואה אחרים. ועידות אלברי פארק ללימוד הנבואה, תופעת הדיבור-בלשונות-זרות בכנסייתו של ארווינג והקרע בתוך 'הכנסייה האפוסטולית', שבא בעקבותיה, היו רק

36 הרבה ספרים אינם מתייחסים למילניאליזם, לדוגמה: O. Chadwick, *The Victorian Church*, I, London: 1977, p. 451

37 *Christian Observer*, (1850), p. 282

הראשונות מתוך שורה של הפרזות ושל מה שנקרא 'התלהבויות יתר', תופעות שהמאמינים בביאתו הקרובה של המשיח ובהמרת דתם של היהודים ובהשבתם לארץ, היו נוחים להיסחף להן. ג'ון קאמינג (Cumming) יכול לשמש דוגמה טובה ביותר לדרך שבה המיטו כמה מן המטיפים הנלהבים של המחצית השנייה של המאה הי"ט בוושה גדולה על התנועה האוונגליטית. הוא שימש, משנת 1832, כומר בכנסייה הסקוטית הלאומית בקובנט גארדן, Crown Court, ודרשותיו משכו אליהן קהל רב. עד שנות החמישים התפרסם לא רק בשל כתביו בנושא הנבואה, אלא גם בקשר לכמה מחלוקות אנטי-קאתוליות. סגנון ההטפה החריג של קאמינג והפרוזה השופעת של ספריו עוררו את ביקורתו של מבקר הספרות בכתב-העת רב-ההשפעה, *Westminster Review*, בשנת 1855. כותבת המאמר האנונימי היתה הסופרת ג'ורג' אליוט (Eliot), שבעצמה קיבלה חינוך אוונגלי בצעירותה.

ביקורתה של אליוט התמקדה בסטריאוטיפים שמשכה אליה המפלגה האוונגליטית. אחד מאלה היה שהאוונגליטיות היא במידה רבה דת של נשים, ובעיקר של הכסילות וחלושות הדעת שביניהן. אליוט המשיכה ותיארה את האקלים הדתי של רבים מן האוונגליסטים הקיצוניים יותר של שנות החמישים והשישים של המאה: 'תחושת החירום והדחיפות, והחרדה לבטחון האישי, שאותן מציג ד"ר קאמינג כגישות הדתיות הנכונות, מסרסות את הטבע האנושי, ואינן מותירות מקום, לא למחשבה יסודית ורגועה, ואף לא לתחושות חסרות-פניות; אציליות במהותן'.³⁸ כתביו של קאמינג התאפיינו בשנאה ליהדות ולקתולים כאחד, מה שעמד בניגוד להשקפותיהם של אליוט — וללא ספק גם של מרבית אנשי הכנסייה באותה תקופה — לגבי נוצריות הגיונית וסבירה. אף כאשר השנים 1866 ו-1867 — אותן שנים שבהן אמורה היתה להישפך תכולתה של קערת החימה השביעית על-פי רבים ממפרשי הנבואה — חלפו בשקט יחסי, לא היה בכך כדי לרפות את ידיהם של הנלהבים מבין המטיפים לבואה הקרב של אחרית הימים. חמש שנים מאוחר יותר עדיין יכול היה קאמינג למצוא הוכחות חותכות לכך שהוא חי בעידן הקערה השביעית, והוא הכריז: נפלה בחלקי ההזדמנות — הכואבת במובן מסוים, אך מנחמת כמובנים אחרים — להראות כי הפירוש לנבואות, שאותו הצגתי בפני הציבור בשנים האחרונות, הינו מוצדק, ותואם לפרטיו את האירועים המתרחשים לעינינו. איני מוצא ולו הסבר אחד בחיבורי הקודמים, המצריך שינוי או חרטה.³⁹

אין ספק כי מבקריו של קאמינג, חברים מכובדים של הכנסייה הממוסדת, יכולים היו למצוא סיבות רבות לחלוק על טענתו זו. אולם בעיני המאמינים בגרסתו העממית של חזון אחרית הימים, נראתה התקופה, אכן, מדאיגה ביותר. על קאמינג היה רק לערוך מעט את הסמלים הקשורים לקערה השביעית ולהפליג בנאום חוצב להבות, תוך שהוא בוחר את הפריטים ההולמים מתוך העיתונות היומית. המלחמה הגדולה הממששת ובאה, כלי-נשק חדשים ומאיימים, תכיפות הולכת וגוברת של רעידות-אדמה, התערעורת האפיפיורות, גלי שטפונות, סופות הוריקן ומאות אוניות שירדו למצולות — כולם היו מסימניו של יום הדין המתקרב. קאמינג מצא את הפירוש לברד הכבד מחזון יוחנן⁴⁰ בנסיגנותיה של רוסיה להרחיב את שלטונה דרומה. נוסעים לירושלים דיווחו

[G. Eliot], 'Evangelical Teaching: Dr. Cumming', *Westminster Review*, (1855), pp. 436-462, 38
reprinted in G. Eliot, *Miscellaneous Essays*, Boston 1883, p. 114

J. Cumming, *The Seventh Vial or the Time of Trouble Begun*, London 1871³, p. ix 39

חזון יוחנן טז כא. 40

שיבתם של היהודים לארץ-ישראל

בשובם לביתם על החדירה הרוסית המעמיקה לאתרים הקדושים של העולם הנוצרי, ובריטניה הצטיירה כחסרת אונים לנוכח איום זה. בשנת 1871 עדיין יכול היה קאמינג להזהיר: הסולטאן עומד להיעלם, והאפיפיור הודח מכסאו. מיד לאחר האירועים הללו יחלו היהודים לנהור לירושלים כיונים העפות לחלונן. רוסיה מתכוננת ומעצימה כוחה. אנגליה לבדה לא תוכל לעצור את מצעדה. שעה הרת גורל עומדת בשער.⁴¹

ההשפעה האוונגלית

בעינה עומדת השאלה באיזו מידה היו חברי התנועה האוונגלית טרודים בעניין ניצור היהודים והשבתם לארץ. כמרכן יש לברר כמה מחברי הכנסייה האנגליקנית השתייכו לתנועה האוונגלית. במאמר מפורסם שנדפס בשנת 1853 בכתב-העת *Contemporary Review*, חילק הסופר הדתי, קוניבר (W.J. Conybeare) את הכמורה האנגלית לשלוש קבוצות: הכנסייה הגבוהה (High Church), הכנסייה הנמוכה (Low Church), והכנסייה הרחבה (Broad Church). האוונגלים משתייכים, על-פי חלוקה זו, לכנסייה הנמוכה, וקוניבר חישב שקבוצה זו כללה כשליש מן הכמורה באנגליה. שיטת חישוב אחרת שנקט קוניבר היתה הערכת התמיכה שזכו החברות המיסיונריות השונות. החברה המיסיונרית של הכנסייה, שנתמכה על-ידי הכנסייה הרחבה והנמוכה כאחת, גייסה בשנת 1852 סכום של 100,000 לירות שטרלינג בעוד החברה להפצת הבשורה (Society for the Propagation of the Gospel), שהשתייכה אל הכנסייה הגבוהה, הצליחה לאסוף באותה שנה רק מחצית מן הסכום הזה.⁴² לשם השוואה, החברה הלונדונית לקידום הנצרות בקרב היהודים אספה באותה שנה 42,000 שטרלינג. מובן כי לא כל תומכיו של המיסיון אל היהודים היו בהכרח חברים בתנועה האוונגלית, כשם שלא כולם תמכו בהשבתם של היהודים לפלשתינה. עם זאת, המיסיון אל היהודים סייע בקידום ההתעניינות והתמיכה בעניין היהודי בקרב הנוצרים באנגליה, וזאת באמצעות מערכת חברות-הבת שפרש כמעט בכל מחוזותיה של אנגליה. ואכן, המיסיון אל יהודי ירושלים משך אליו את הפרסום הרב ביותר ואת סכום התרומות הנכבד ביותר, בהשוואה לעשרים ושלוש המשלחות האחרות שנתמכו על-ידי החברה הלונדונית.

אף כי הנוצרים באנגליה לא מימנו או ארגנו מעולם תנועה רחבת-היקף למען השבתם של היהודים לפלשתינה, אין ספק כי האידאולוגיה או ההזדהות עם הנושא היו מוכרים וקרובים ללבם של מרבית חברי הכנסייה האנגליקנית. עם זאת, רבים מן המאמינים סברו כי את הוצאתה לפועל של חובה מקודשת זו יש להניח בידי האל ולא בידי בני תמותה וכי משימת השבתם של היהודים לארץ-הקודש תוגשם במלואה רק באחרית הימים.

*

הרקע האוונגלי היה משותף לרבים מאותם פרוטסטנטים, שנסעו במחצית השנייה של המאה הי"ט לארץ-ישראל ועסקו בחקירתה וביישובה. די להזכיר את הקונסול השני שנשלח לירושלים, גיימס

41 קאמינג (לעיל, הערה 39), עמ' 346.

42 [W.J. Conybeare], 'Church Parties', *Edinburgh Review* (October 1853), p. 338

פיין (Finn), אלכסנדר מקאול (M'Caul), חמיו של פיין, שיצא כמיסיונר אל יהודי ורשה, ואחרים רבים. בין הכולטים נמצאים ג'ורג' גאולר (Gawler), שפירסם מספר תוכניות ליישוב יהודים בארץ-ישראל,⁴³ הארכאולוג צ'רלס וורן (Warren), שכתב בשנת 1875 את ספרו 'ארץ ההבטחה' (*The Land of Promise*), ולורנס אוליפנט (Oliphant), שעליו נאמר שסבל מחינוך אוונגלי מחניק.⁴⁴ גם כאשר התפתחה הביקורת המתוחכמת יותר, והציגה את דרכי הפרשנות הקודמות של הטקסטים הנבואיים כמיושנות, או לפחות כבלתי תקפות עוד, עדיין נותר בלבם של רבים מן הנוצרים באנגליה הבסיס הדתי לאותם רגשות שקשרו את היהודים לארץ התנ"ך. דמותם של היהודי ושל ארץ-הקודש, שעוצבה על-ידי האוונגליסטים המילניאליים, השפיעה על אישים שונים זמן רב לאחר שהמושגים האסכטולוגיים כבר נעלמו כליל.

G. Gawler, *George Gawler, K.H., 52nd Light Infantry, A Life Sketch*, ed. Jane Cox Gawler, London 1875, p. 24, וראה: מ' קדם, 'פעילותו של ג'ורג' גאולר למען הקמת מושבות יהודיות בארץ-ישראל', קתדרה, 33 (תשרי תשמ"ה), עמ' 93-106.
A. Taylor, *Laurence Oliphant, 1829-1888*, Oxford 1982, p. 2 44